

ÂŞIK ŞİİRİNDE TOPLUMSAL ELEŞTİRİ

Bülent ARI

Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
bulentari01@gmail.com

Özet

Bu çalışmada eleştirinin sözlük anlamı üzerinde durulmuştur. Eleştirinin sanat eserlerini belirli ölçütlere değerlendirme işi olduğu ifade edilmiştir. Ardından aşık edebiyatında eleştirinin taşlama adıyla ortaya konulduğu belirtilmiş ve bu tip şiirler içerdikleri konulara göre; Düzen eleştirileri, Felek ve Tanrı eleştirileri, Mezhep – Din kavgalarına karşı eleştiriler, Kişilere yönelik eleştiriler, Siyasi içerikli eleştiriler olarak sınıflandırılmışlardır.

Sonuçta hangi eleştiri olursa olsun hepsinin toplumla doğrudan ve dolaylı ilişkisi olduğundan “Toplumsal eleştiri” olarak nitelendirilebileceği ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Âşık, Âşıklık, Âşık Şiiri, Eleştiri, Toplumsal Eleştiri

SOCIAL CRITISM IN MINSTREL POETRY

Abstract

Here, it has been given a lot of attention to dictionary meaning of the criticism concept. It has been stated that criticism is a process of evaluating Works of start according to specific criterio.

Afterwards it has been clarified that criticism has been put forth for consideration with the include as follows; Critisms of social order, Critisms of fate and God, Critisms towards the quarrel of the religious sect and religion, Critisms directed towards People, Critisms about politic In conclusion whatever kinds of criticisms they may be, it has been considered to show that they can be qualified as “social criticism” because all of them are related to the society directly and indirectly.

Key Words: Minstrel, Minstrelsy, Minstrel Poetry, Criticism, Social Criticism

Giriş

Eleştiri kavramını tam anlamıyla açıklayabilmek için onun sözlük anlamını saptamak gerekir.

Edebiyat ve sanat yapıtlarını değerlendirme (Büyük Larousse, 1986: 3638). Bir insanı, bir eseri, bir konuyu, doğru ve yanlış yanlarını bulup göstermek maksadıyla inceleme işi, tenkit (Türkçe Sözlük, 1988: 451). Özellikle bilginin temellerini ve doğruluk durumunu inceleme, sınama, yargılama (Türkçe Sözlük, 1988:452). Bir kimseyi, bir şeyi eleştirmek eylemi; karşı yöneltilen olumsuz yargı (Büyük Larousse, 1986: 3638).

Burada, ilk üç tanımda verilen eleştiri anlayışında sanat eserlerinin belirli ölçülere göre değerlendirilmesi söz konusudur. Eleştirmen, eseri belirli ölçülere göre çözümlenmek zorundadır. Bu ilk üç tanıma göre, iyi eleştirmen, gündemine aldığı esere bütün düşünsel gücünü uygulayabilen kişidir. Bu düşünsel donanım içerisinde toplum, siyaset, psikoloji ve tarihsel koşullar bulunmak durumundadır.

Bu tür eleştirinin temel sorunlarından biri öznel ve nesnel değerlendirme ölçülerinin çatışmasıdır. Sanat, öncelikle öznel bir yaşantıdır. Sanattan etkilenme, onu özümleme, insanın iç yaşantısıdır. Durum böyle olunca, sanatta yalnız nesnel, izleyicinin öznel eğilimlerini dikkate almayan ölçülerin kullanılması olanaklı değildir.

Eleştirinin aşamaları, genel olarak şöyle sıralanabilir: Önce eserin açık ve örtük özellikleri betimlenir ve sınıflandırılır. Eserin yarattığı dönemde bazı teknikler kullanılmış mıdır? Kullanılmışsa, sanatçının kişisel damgasını ne ölçüde taşımaktadır? Eserde sürekli yenilenen bazı renk, ses, üslup ve anlam özellikleri var mıdır?

Bu soruların cevaplandırılmasından sonra, yorum aşaması gelir. Her eser, farklı katmanlardan oluşmuş, karmaşık bir bütündür. Bir eleştiri, hem bu katmanların ne derininde yatan şeye ulaşmaya çalışır. Hem de aralarındaki ilişkiyi anlatır. Eleştirinin en duyarlı noktası değerlendirmedir. Eleştirmen, şiirin ne demek istediğini ortaya çıkarttıktan sonra, gelenekle ya da başka-aynı dönemdeki şiirlerle karşılaştırıp, bir yere oturtur(Brittannica Compton's, 1991: 69).

Burada görüldüğü üzere, dördüncü tanımda eleştiri: "Bir şeye karşı yöneltilen olumsuz yargı" şeklinde nitelenmektedir. İşte bizim bu çalışmada asıl üzerinde duracağımız eleştiri tanımı da budur.Bu çalışma hakkında verdiğimiz bilgilerin ardından bu çalışmanın konusunun komiğin alt dallarından hiciv ile ilgili olduğunu söyleyebiliriz. (Çıblak, 2008:3)

Âşık şiirinde bu hiciv tarzındaki şiirlere taşlama adı verilmektedir. Âşık şiirlerinde görülen taşlamalar, konuları gereği, kişisel ve toplumsallık arasında

gider gelirler. Bu şiiirlerin kimisinde âşık, çevresinde karşılaştığı kendine dokunan, canını sıkkan olayları iğneler, taşlar ve alaya alır.

Taşlamalara görevini kötüye kullanan memurlar, düzenden sorumlu tuttuğu devlet adamları; toplumca uygun görülmeyen, hoş karşılanmayan davranışlarda bulunan insanlar, konu olurlar. İşte bu çalışmamızda, halk edebiyatının önemli kollarından birisi olan âşık edebiyatında taşlama türündeki şiiirler, kaynakçada belirttiğimiz antolojilerden alınmış, aşağıya maddeler halinde verdiğimiz başlıklar altında irdelenmiş; ardından sonuç kısmında bir değerlendirmeye gidilmiştir.

Âşıkların şiiirlerindeki söz konusu taşlamalar, çalışmamızda şu başlıklar altında ele alınmış ve irdelenmiştir:

- a) Düzen Eleştirileri
- b) Felek-Tanrı Eleştirileri
- c) Mezhep-Din Kavgalarına Karşı Eleştiriler
- d) Kişilere Yönelik Eleştiriler
- e) Siyasi İçerikli Eleştiriler

a) Düzen Eleştirileri:

Âşıkların işledikleri temaların en başında düzene yönelik eleştiriler yer alır. Şairler, diledikleri gibi bir hayatı yaşamadıkları için, çevrelerini, içerisinde buldukları –yaşadıkları- dönemi eleştirmişlerdir. Bu şiiirlerde dünyanın gidişinin bozulduğundan, insanların kötüleştiklerinden dem vurularak, rüşvet, zulüm, israf, ahlaksal bozukluklar vb. olumsuzluklar eleştirilir. Bu düzen eleştirilerini maddeler halinde şu şekilde sıralayabiliriz:

1- Halka Zulmedenlere Eleştiri:

Âşık, halka zulmedenleri devrinde en önemli olan iki hastalığa –humma, uyuz- benzetir. Memleketi soyanları dağdaki eşkıyaya benzetmek suretiyle ağır biçimde yerer.

Haydutlar acaba bilmem ne millet

Çektirir âleme fakr u mezellet

Âdeme bulaşır var iki illet

Seyranî (Yüksel, 1997: 17)

2- Dine Dayanarak Halkı Sömürenlere Eleştiri:

Onlar, (âşıklar) dinî kötüye kullanana da çatarlar. Çünkü onlar, dinin kötüye kullanılmasından acı duyar ve bu durumu toplum adına eleştirirler.

Sofu tespih çeker, döner vird okur

Gözü hayvan yemi çalmaada olur.

Seyranî (Yüksel,1997:21)

Sorsalar cennetten kim kimi kovmuş

O zaman dünyada kim var kim yoğmuş

Bilmezsın peygamber ne zaman doğmuş

Bir cahilden bilgi al da öğüt ver

Diyorsun saz çalmak günahdır gayet

İspat et Kur'an'da kaçınıcı âyet

Biz de öğrenelim bulursan şayet

Sazını kafama vurup da öğüt ver

Şemsi YASTIMAN (Zelyut,1989:349)

Yukarıdaki şiirde ve aşağıdaki şiirlerde görüldüğü üzere, dini kullanarak safsata yapanlar ve halkın inançlarıyla oynayanlar, sert bir şekilde eleştirilmektedir.

Abdest alsa aldım demez

Namaz kılsa kıldım demez

Kadı gibi haram yemez

Şeytan bunun neresinde

Dertli (Arısoy,1985:244)

Sazın neresinde gizlenmiş şeytan

Sazın başında mı eylemiş mekân

Sazın sesinden gıda alır can
Saz çalmak günahmış acaba neden?
Âşık Meyyitî (Arı,2009:204)

Bana namaz kılmaz diyen
Ben kılarım namazımı
Kılar isem kılmaz isem
Ol Hak bilir niyazımı
Yunus Emre (Zelyut,1989:23)

3- Sosyal Adaletsizliğe ve Mala Mülke Paraya Tapan İnsanlara Eleştiri:

Yoksulluk âşık şiirinde önemli bir yer tutmuştur. Âşık, yoksulluktan ve zengin-yoksul arasındaki maddi uçurumdan; toplumdaki fakir-zengin ayırımından etkilenerek, sosyal adaletin; sosyal dengenin savunuculuğunu üstlenmiş; yalnızca kendini düşünen, etrafındaki yoksul insanları görmezlikten gelen zenginleri de taşlamaktadır.

O gece gitmedi beraber yattık
Alta hasır, üstümüze çul örttük
Gelmişten, geçmişten muhabbet ettik
Yedi sülalemi sordu yoksulluk
Âşık Hüseyin KAÇIRAN (Arı,2009:408)

Üç yüz altmış beş gün oruç tutardın
Senede bir defa iftar ederdin
Et görseydin çiğnemedi yutardın
Ne eyi oldu gardaş; öldün kurtuldun
Reyhanî (Zelyut,1989:377)

Zenginin sözüne beliğ diyorlar
Fukara söylese deli diyorlar

Zamane şeyhine veli diyorlar
Gittikçe çoğalır delimiz bizim
Serdarî (Arısoy,1985:274)

İnsanların birinci derece mala, mülke, kişiye değil , paraya değer vermesi;
başka bir deyişle, insanların dinlerinin imanlarının para olması, âşığın tepkisini ve
eleştirisini şu dizelerle dile getirmiştir:

Ya Hu'nun cevabı kuru eyvallah
Parasız çok ümittir inşallah
Parasız molla demez bismillah
Kitap, mezhep, din ü iman

Yâd görünür pulsuz gelse dâderin
Zengin mihmân olsa olmaz kederin
Kimse sormaz, ne kişidir pederin
Asıl, nesil şöret ü şan paradır
Huzurî (Zelyut,1989:320)

Darılmak gücenmek çocuk işidir,
Gördüğün erkeğin çoğul dışıdır.
Karısı insanın sanma eşidir,
Onun da sevgisi, kasti paradır.
M. CİHANGİROĞLU (Arı,2009:401)

Kimini bey yaptın, kimini paşa
Kimin Allah'ı sen oldun haşa
Senin için kıyar kardaş kardaşa
Kimse suçu senden bilmiyor para
Âşık Hüdaî (Arı,2009:577)

4- Adaletsizliğe, Haksızlığa, Yolsuzluğa Eleştiri:

Adalet mekanizmasının bozulması yöneticilerin işlerini rüşvet ve yolsuzluklarla yürütmesi âşık tarafından şu sözlerle göz önüne serilmiştir:

Rüşvet ile yazar hakim hücceti

Hüccet ile kadı alır rüşveti

...

Selefin rüşvetle hüccet yazması

Halefin anlayıp, hükmün bozması

Yıkılan binanın birden bozması

Asıl sermayenin topraklığından

Seyrani (Zelyut,1989:103)

Âşık haksız yoldan kazanç sağlayıp, köşe dönmeye çalışan kişileri de toplum adına şu dizelerle sorgulamaktadır:

Dinle Ruhsatî'yi ne diyem sana

Sana bir öğüttür sanma ki çene

Çalışmayla verse verirdi bana

Bu köşkü, sarayı sana k,m verdi

Ruhsatî (Arisoy,1985:263)

5- Ahlaksızlığa Yönelik Eleştiri:

Âşık, dönemindeki ahlakî çöküntünün boyutları ve vardığı neticeyi şu sözlerle dile getirerek, zamanın eleştirisini yapmaktadır:

Lut kavmine okuyalım lanetler

Nice zahir oldu bu alâmetler

Yalnız evde kaldı bu avretle

Bütün halk-ı cihân sever oğlanı

Gedaî (Zelyut,1989:84)

Milletçe ahlakta hep oldu beri
Kimsede kalmadı namus eseri
Bir dahi bozuldu çarkın çemberi
Düzeltemek gökteki hünkâra kaldı.
Sümmanî (Zelyut,1989:100)

Bu ahlâki bozuklukları, toplumsal yanlışlıkları, zamane insanların yanlış tutumlarını âşıklar şu şekilde dile getirmektedir:

Düzenler bozuldu baştan aşağı
Bezedik meyvesi yok bir kavağa
Dikseler biteriz çirkef kovaya
Temizde bitene rağbet kalmadı
Mahmut TUNAR (Arı,2009:250)

Örümcek bağlamış kafa tasımız
Duyulmuyor, feryadımız, ahımız
Zehir olmuş ekmeğimiz, aşımız
Bilmem ki, ne olur halimiz bizim.
Âşık KEDERİ (Arı,2009:536)

Mekteple medrese ortadan kalktı
Meyhane, kerhane ortaya çıktı
Ar, namus denen şey ortadan kalktı
Şimdi kişi bildiğine gidiyor
...

Şahinler yurdumu tuttu yarasa
Baklava yerine geçti pırasa
Şimdi rağbet deyyus ile terese
Zamane bunlara rağbet ediyor
Seyranî (Zelyut,1989:297)

6- Ağalık Sistemine Eleştiri:

Toplumsal eleştiriye konu olan bu şiirlerde toplumsal bir kurum olan ağalık sisteminin de eleştirildiği; halk adına biraz insaf istenildiği de dikkat çeker:

Biz köylüyüz ağam ama insanız
Arada sırada bizi de düşün
Perişan halleri gel ki göresin
Arada sırada bizi de düşün
...

Bülent ARI

Tarlamız yok seninkini biçeriz
Yerimiz yok diyar diyar gezeriz
Sen viski, bizler zehir içeriz
Arada sırada bizi de düşün
Muhlis AKARSU (Zelyut,1989:362)

Bunun yanında âşık köylü halkın sitemini sazı ile duyurmaya çalışıyor ve:“Köylü milletin efendisidir.”cümlesinin lafta kaldığını şu sözlerle gözler önüne seriyor:

Kimisinde smokin kimisinde aba
Onlar hep medeni sen ise kaba
Bunca yıl bu halde kaldığın caba
Kalma be koca dev gücenme
Minnetî (Zelyut,1989:162)

Suçun ve günahın köyde doğduğun
Terbiye, nezaket, sabır, sağduyun
Hizmetkârı sensin ağanın beyim
Seni kim beğenir, seni kim sever
Sefil SELİMî (Zelyut,1989:365)

Görüldüğü üzere, toplumsal düzen bozukluğuna yönelik eleştiriler çok daha öncesine gitmesine rağmen, 19. y.y.'da daha yoğun bir şekilde gözler önüne serilmiştir. Bu durum, Tanzimat sonrası ortaya çıkan düşünce akımlarının, halkın en aydın kesimini (âşık) de etkilemesiyle açıklanabilir(Bayrak,1985:73).

İşte âşık, ancak bu şartlarda dönemin bütün kötülüklerini, yolsuzluklarını rahatça eleştirebilme yetkisini kendisinde bulmuştur.

b-) Felek-Tanrıya Yönelen Eleştiriler:

Feleğe yöneltilen eleştiriler de nitelik bakımından toplumsal bir eleştiridir. Çünkü felek, yoksul kişinin, darbe yemiş kişinin üstünde ve onu ezen bir güç konumundadır. İnsanlar başlarına gelen; içinden çıkamadıkları olaylardan feleği sorumlu tutar:

Felek vermesin dengi dengine
Yolum düşürdün yine engine
Kader getirdi Karaman iline

Çimenleri mahzun gülleri mahzun

Gurbet elden geldim malım sormağa
Bunca çanak çömlek nic'oldu
Ey komşular gelin şer'a durmağa
Köy kadısı kambur felek nic'oldu
Selimî (Zelyut,1989:278)

Senedim yok kalmak için
Dünyadan zevk almak için
Bir can verdi almak için
Nem alacak felek benim
Hasan TURAN (Arı,2009:296)

İnsanların feleği sorumlu tutmalarında en büyük neden Tanrı korkusudur. Âşıklar da Tanrıdan korktukları için Tanrıya olan sitemlerini, eleştirilerini feleğe yüklerler.

Ya ben sana ne ittim idi
Bana hañer saktun felek
Eli güldürdün oynattın
Bana hain baktın felek
Seyyit TÜRK (Kalkan,1991:251)

Bunun yanında şeriatın olup bitenleri Tanrıya bağlaması, dinsel kurumların da her şeyi Tanrı adına yaptıkları söylemeleri halk şiirinde Tanrıyı yargılama eğilimi oluşturmuştur.

Katran kazanlarım kaynıyor dersin
Durmazsın mizanda kimi tartarsın
Her adama kırk tane kız verirsin
Acep Cennet-Ala kerhane midir?
Âşık Ali İZZET (Bayrak,1985:71)

Kıldan köprü yaratmışsın
Gelsin kullar geçsin diye
Hele biz şöyle duralım
Yiğit isen geç a Tanrı(Dilçin,2013:353)

Yukarıdaki şiirlerde görüldüğü üzere, insan için, insanlık adına, Tanrının koyduğu kurallarla bir eleştiri söz konusudur.

Bülent ARI

Yine Âşık Veysel, tasavvuf düşüncesine dayanarak Tanrının insanları cezalandırmasının anlamsız olduğunu; çünkü bütün olumsuzlukları kendisinin gördüğünü ve sebebiyet verdiğini şu dizelerle ifade etmiştir:

Bu âlemi gören sensin
Yok gözünde perde senin
Haksıza yol veren sensin
Yok mu bunda suçun senin.

Âşık VEYSEL (Arısoy,1985:320)

Âşık şiiri, şiirlerinde biçimci, fizik ötesi; korkutucu bir Tanrı imajı, İnsancıl, korkulan değil, sevilen bir Tanrı imajının yanındadır. Dolayısıyla zalim, korkulan Tanrıyı ya da Tanrıyı bu şekilde gösterenleri eleştirmektedir:

Bir iken bin ettin kendi adını
Görmedim sen gibi iş üstadını
Yaşardırın, kurutursun odunu
Sen bahçıvan mısın, ormancı mısın?

Cibril'e perde altında söylerdin
İnüp Beytullah'a kendin dinlerdin
Bu ateşi, cehennemi neyledin
Hamamın mı var, ya Külhancı mısın?

Yüz bin tamun olsa korkmam birinden
Rahman ismi nazil değil mi senden?
Gaffar ü zûnubum demedin mi sen?
Affet günahımı yalancı mısın?
Azmî (Dilçin,2013:352)

Diyorsun saz çalmak günahtır gayet
İsbat et Kuran'da kaçınıcı ayet
Biz de öğrenelim bulursan şayet
Sazımı kafama çal da öğüt ver.
Şemsî YASTIMAN (Zelyut,1989:349)

c-) Mezhep-Din kavgalarına Karşı Eleştiriler:

Âşıklar, şiirlerinde ayrılık ikilik yaratan mezhep ve din kavgalarına karşıdır. Bu yüzden de senlik, benlik kavası yapanları eleştirirler:

Hırs var ise cihan kavgasız olmaz
Harp olmazsa toprak boşalıp, dolmaz
Millet muhtelifdir müffehid olmaz

Tevrat, Zebur, İncil, Kuran var iken
Seyranî (Bayrak,1985:71)

Çalışalım kurtulalım buhrandan
Nedir senlik, benlik usandık candan
İrkımız, neslimiz aynı; bir kandan
Yurdun yaraların saralım gardaş
Aşık VEYSEL (Bakiler,1986:49)

Yavuz Bülent Bakiler, yukarıdaki ikinci şiiri söyleyen Âşık VEYSEL'in sözlerinde samimi olduğunu şu anısıyla dile getiriyor:"Şimdi Ankara Barosu avukatlarından Vedat Karadeli ile bir faytona atlayıp, aradığımız kapıya ulaştık. İçeriye girdiğimizde Veysel'i zengin bir yer sofrasının başında bulduk. Bağdaş kurup, oturmuştu. Fötr şapkası, her zamanki gibi başındaydı. İğneci Ali, bizi de ısrarla sofraya oturttu. Orada, yemekte bulunanlardan biri, Veysel'i uyarmak istedi:

-Aman âşık dikkat et! Dedi. Bu gelenler bizden değil, ikisi de Sünni! Ona göre konuş haaa!

O anda oda, sağır bir sessizlikle dondu. Kaşıklar elimizde kaldı. Âşık Veysel'in yüzüne baktım çiçek bozuğu yüzü kararmaya başladı. Elindeki kaşığı, büyük bakır siniye atar gibi bıraktı. Başı bir süre göğsüne düştü. Elleri çaresizlik içinde birkaç defa döndü durdu. Sonra kızgın, kırgın bir sesle öfkesini boşalttı.

-Yahu demek bunlar bizden değil sözü? Yahu demek Alevilik, Sünnilik; hâlâ mı siz bu kavgadasınız?

Bu gelenler Türk mü? Türk! Müslüman mı? Müslüman! İnsan mı? İnsan! Daha var mı? Bizden değil, sizden değil kavgası, Allah aşkına bırakın bu kafayı(Bakiler,1986:21).

Bunun yanında mezhep açısından çoğunluk olan kesimin, azınlık üzerinde bir etkinliği, baskısı; küçük görmesi söz konusudur. Alevi – Bektaşî topluluğunun bu baskıya karşı tepki ve sitemlerini, topluluğa mensup âşıklar dile getirmişlerdir.

Bizi dışımızdan ölçen anlamaz
Çünkü ne renk, ne evlamız var
İsmimiz dillerde zındık anılır
Kızılbaşlık gibi unvanımız var

Ne arzumuz kaldı, ne de emelimiz
Yüze gülene demez dilimiz
Ne mezhebimiz var ne de dinimiz
İnkâr da değiliz imanımız var.
Rindi (Zelyut,1989:360)

d-) Kişilere Yönelik Eleştiriler:

Kişilere yönelen eleştiriler, toplumun kişi üzerindeki yansımalarının bir eleştirisidir. Bu, kimi zaman doğrudan verdiği gibi, kimi zaman da bir hayvanın-hayvanın hali, tavrı verilerek-tasviriyle verilir. Örneğin, aşağıdaki şiirde Kaygusuz, bir türlü eğitemediği bir genci, “kaz” sembolüyle ifade etmektedir:

Bir kaz aldım karıdan
Boynu uzun borudan
Kırk abdal kanın kurudan
Kırk gün oldu kaynatırım, kaynamaz

Kazımın kanadı sarı
Eti kemiğinden arı
Sağlık ile satma karı
Kırk gün oldu kaynatırım, kaynamaz

Suyuna saldı bulgur
Bulgur Allah deyu kalkar
Be yarenler bu ne haldür
Kırk gün oldu kaynatırım, kaynamaz

Kaygusuz Abdal n’idelim
Ah ile vefa güdelim
Kaldır postu gidelim
Kırk gün oldu kaynatırım, kaynamaz
Kaygusuz ABDAL (Arisoy,1985:45)

Bunun yanında sorumsuz ve eli maşalı kadınlar da eleştiriye hedef olmaktadır:

Kötü avratlara etmen emeği,
Midem çekmez pişirdiği yemeği
Kazandan çıktı bir kıl eneği
Alman kötü avrada hörü de olsa

Karaca oğlan eydür, mevlam yaratır
Çocuğunu varır ele beletir
Kabinin tutmaz ite yalatır
Alman kötü avradı hörü de olsa
Karacaoğlan (Cunbur,1985:157)

Yata yata karnı şişer
Eşiğin dibine işer
Bitler kanatlanmış uçar
Sirkeyle katıp oturu

Çocuklar oynar aşığı
Köpekler yur bulaşığı
Kargaya kaptırmış kaşığı
Havaya bakıp oturu
Kagusuz ABDAL (Zelyut,1989:236)

Su çekerken kırıldı testi
Bizimki yuh diye feryadı bastı
Üç gün iaşemden kaşığı kesti
Cezam bununla da bitmedi gardaş

Geçmedi inadı öfkesi tuttu
Sanki testi değil, kıyamet loptu
İzdivaç işinden de kısıntı yaptı
Üç gece yanımda yatmadı gardaş

Çarşıdan getirdim bir yeni testi
Bizimki yüzüme bir surat astı
Testiyi kafamda kırmaktı kastı
Salladıydı ama tutmadı gardaş
Ahmet Ali BABACAN (Kalkan,1991:258)

Bir de halk şairlerinin şiirlerinde, toplumun bir şeyler beklediği; ama bu beklenevi veremeyen ya da içinden çıktığı toplumu aşağılayan kişileri-toplum adına- eleştirdiğini görürüz:

Diplomalı olan âlim
Halkına hiç olmaz zalim
Satmaz halka her dem çalım
Ah diplomalı cahiller
Nesimî (Zelyut,1989:375)

Balta sapı için çattı hırsıza
Dur demedi demedi sömürücü arsıza
Vatandaş muhtaçken ekmeğe tuza
Bunun hesabını sormadı Veysel
Zamanî (Zelyut,1989:373)

Bülent ARI

Kendini olduğundan farklı göstermeye çalışanlar da; “Keçinin uyuzu pınarın gözünden içer.” Atasözüne benzer bir şekilde eleştirilmektedir:

Nedir, bu senin zavrataın zartan
Her halde tükeniş, pelidin ardan
Körelmiş ağzın da karamış sırtın
Ustam oldın uyuz itin d..şağı
Hacı SÖZDOĞURAN (Arı,2009:215)

Elin kapısında karabaş olan
Burunu sümüklü gözü yaş olan
Bayramdan bayrama bir tıraş olan
Berbere gelir de dükkân beğenmez.
Kazak ABDAL (Dilçin,2013:339)

Şahsına baksan iydiştir hergeleye öğrekenir
Burkulmuş aygır misali taşaksız yoksa sen misin?
Zerrece yoktur cesaret kendine böğrekenir
Rahi aşk da zeyrek ol pıçaksız yoksa sen misin?
Devamî (Kalkan,1991:98)

Bu şiirlerde sözünde durmayan, çıkarıcı, fesat, pinti ve meraklı kişiler de eleştiriden nasiplerini alırlar:

Müfsidin bir de gammazın
Malı vardır da yemezsin
İkisin meyyit namazın
Kılanın da avradını

Kazak Abdal söz söyledi
Cümle halkı dahl eyledi
Sorarlarsa kim söyledi
Soranın da avradını
Kazak Abdal (Dilçin,2013:339)

Meğre yalan imiş verdiğin sözün
Ağlar yanında gar' olur bu yüzün
Bir karıştan fazla geliyor ağzın
Guruttun göçeği dur Osman
Âşık HÜSEYİN (Arı,2009:553)

Dürüst gibi sözler atar
Bire alıp, beşe satar
Sermayeye yalan katar
Allah vekil diye diye
(Arı,2009:226)

Bunun yanında ham sofunun da (zahid) bilgisizliğinden dolayı, ağır şekilde eleştirmeye maruz kaldığını görüyoruz:

Ormanda büyüyen adam azgın
Çarşıda pazarda insan beğenmez
Medrese kaçkını softa bozgunu
Selam vermek için devrîşan beğenmez
Kazak Abdal (Dilçin,2013:340)

Sofu bilmiş olsa hakkı rızayı
Sazdan sözden kaçıp vermez riyâyı
Ay gün yıldız gibi vermez ziyayı
Kuru arktan akan seli biliriz
Seyranî (Yüksel,1997:284)

Dövüştüm, çekiştim ham sofyunan
Dikildi karşıma boş kafayınan
Mahsunî Şerif (Arısoy,1985:307)

e-) Siyasi Eleştiriler:

Osmanlı'da doğrudan yönetime karşı ilk kapsamlı ilk siyasal eleştiri ve başkaldırıyı Avşar topluluğunun sözcülüğünü üstlenen Dadaloğlu'nda görmek mümkündür. Aşağıdaki dizelerde "Ferman padişahın dağlar bizimdir."sözüyle açık bir tepki ve başkaldırıyı dile getirmektedir:

Elimizde kılıcımız kirmani
Taşı deler mızrağımın temreni
Hakkımızda devlet etmiş fermanı
Ferman padişahın dağlar bizimdir.
Dadaloğlu (Arısoy,1985:234)

Dadaloğlu konar-göçerlerin iskân sırasında başlarından geçen olayları; devletin bu hareketinin halk üzerindeki olumsuz etkisine de vermektен geri durmaz:

Devriyeler toplayarak geldiler
Kolumuzu dallarından kırdılar

Bülent ARI

Yurdumuzu Çerkeslere verdiler
Soğuk sulu uzun yayla nic'oldu
Dadaloğlu (Zelyut,1989:83)

Cumhuriyet döneminde âşıklara, halk evleri, devlet radyoları; başka kurumların kapıları açılmış ve onlar seslerini daha geniş kitlelere duyurabilme olanağına kavuşmuşlardır. Bu ilgiden memnun kalan halk şairleri, idarenin başındakilere ve kurumlara övgüler düşerek karşılık vermişlerdir:

Atatürk'tür Türkiye'nin ihyası
Kurtardı vatanımızı düşmanımızdan
Canını bu yolda eyledi feda
Biz dahi geçelim öz canımızdan
A.Veyssel (Bakiler,1986:9)

Ancak bu balayı 2. Dünya Savaşına kadar sürmüştür. Bu dönemde halk şairleri kent kültürü ile daha yakından tanışınca, ilk siyasi eleştirileri dönemi başlamıştır. Bunun ilk temsilcisi Habib Karaaslan olmuştur. O, T.C.'nin en dil uzatılmaz kurumlarını ve iktidarı –tek parti döneminde- eleştirebilme cesareti gösterebilmiştir: (Bayrak,1985:74)

Habib bu hileyi sezen
Yedi yıldır gurbet gezen
Halk partisi halkı ezen
Parti değil baş belası

Kendine bir meslek bulmuş
Cebi para ile dolmuş
Şakşakçılar mebus olmuş
Meclis eğlenceye düştü
H.Karaaslan (Zelyut,1989:366)

Bir süre sonra Demokrat Parti iktidara gelince, halkın tüm umutlarını bağladığı bu partinin de halkın beklentilerine karşılık verememesi –halkı hayal kırıklığına uğratması- nedeniyle, halk şairlerinin sert tepkisine hedef olduğunu görüyoruz:(Bayrak,1985:76)

Demokrat partiyi taze kız sandık
Çirkin çıktı, kahpe çıktı, dul çıktı
Alnım açık, yüzüm ağ dedi kandık
Yüzü kara çıktı, başı kel çıktı

Bunların mevki kazanmak fikri
Düşünen kim bizim gibi fakiri
Has kumaşık dedi bize her biri
Kendir çıktı, keten çıktı, çul çıktı
Ali İzzet (Bayrak,1985:76)

Zengin egeliyi bastı bağrına
Demokrat Parti lordlar parti
Bu işlerde boşa yandım
Demokrat iş yapar sandım
H.Karaaslan (Bayrak,1985:75)

Âşık, bu partilerin uygulama alanında görevlerini alt kademede yerine getiren kurum ve kişilerini de ağır bir şekilde eleştirmektedir. Aşağıdaki örnekte Âşık Ali İzzet, bir muhtar tüm olumsuz yönleriyle gözler önüne sermektedir:

Tuzu, gazı, köyün yağını yedi
Nice gül yetimin hakkını yedi
Bu dolandırıcı çoğunu yedi
Mürtekip, kepaze, nedamet muhtar

Sahtekâr, yalancı, dinsiz, imansız
Kanımızı sordu bıraktı cansız
Yazık bu millete demez vicdansız
Kahrol, bu halk sana emanet muhtar
Ali İzzet (Zelyut,1989:339)

Yine yalnızca oy zamanı görünen, onun dışında halka hizmet götürmeyen siyasetçiler de bu eleştirilerden paylarını alırlar:

Benden selam olsun vekil babaya
Gelecek seçimde oy da bulamaz
Fakirler bürünür kilim, abaya
Bir kaşık ayranı, çay da bulamaz

Seçimlerde cak cak edip kekelen
Siyaseti sade yağ ekelen
Otuz günde üçyüzünü çekelen
Fakirler beşyüzü ayda bulamaz

Meydanî (Kalkan,1991:487)

Diğer yandan, partilerin olmayacak vaatlerde bulunmaları, halkı değil, yalnızca kendi çıkarlarını düşünmeleri; devrin gereklerini yerine getirmemeleri de âşğın tepkisini çekmiştir:

Mebuslar köylüye ikram ederler
Edin babam edin devran sizindir
Layühsel dağına çama giderler
Kesin babam kesin orman sizindir

Her türlü adalet sizde bulunur
Vicdanı olanın bağı delinir
Dört senelik maaş peşin alınır
Alın babam alın zaman sizindir
Ahmet Çıtlak (Kalkan,1991:186)

Bir kocaya dört tane avrat
Verecekmiş hilafetçi
Yetmiş huri hizmetini
Kılacakmış hilafetçi

Çarşaf, peçe giydirecek
Sulari der ayrılacak
Gericilik uyduracak
Şeriatçıymış hilafetçi
Davut Sulari (Zelyut,1989:131)

Kiminiz koç olun , kiminiz kırat
Çevirin dümeni sürün saltanat
Çıkarıcı, soyguncu, yobaza inat
O yüce meclise bir girebilsek
Ahmet Çıtlak (Kalkan,1991:358)

Gelişir ülkenin kalkınma hızı
Vurgunun talanın çözülür buzu
Hep birlikte halkı soyan hırsız
Bulu idi Anadolu'm uyansa
Hüseyin Çırakman (Kalkan,1991:383)

Eğer fabrikada işçi olsaydım
İş verene dişlerimi bilerdim
Yarıcı çalışan köylü olsaydım

Ağaları ateş gibi dağlardım
Eylemi (Zelyut,1989:166)

Diğer yandan, devleti yönetenlerin her gün yaptıkları zamlarla, hayatı çekilmez hale getirmeleri de âşıklar tarafından şu dizelerle gözler önüne serilmektedir:

Bir saz altı yavru geçimi
Bizim yaşantımız köle biçimi
Ben bilirim sen bilemen içimi
Doktor diyor hiç üzülme, düşünme

Çırakman'ım keder gitti gam geldi
Ben de sandım yaramıza em geldi
Bir şeyimden gayrısına zam geldi
Doktor diyor hiç üzülme, düşünme
Hüseyin Çırakman (Arısoy,1985:303)

Mimar hasta, saray bozuk
Verilen emeğe yazık
Deryami, zam sivri kazık
Dürt dürttebildiğin kadar
Deryami (Zelyut,1989:122)

Bunun yanında masum halka eziyet çektiren, aslında onlara hizmet için kurulmuş olan kurumlar ve bu kurumları işgal edenler de eleştirilerden paylarını alırlar:

Bekliyordum odacılar Müdürüm
İşi vardır, git yarın gel, dediler
Ertesi gün oldu gittim
"Yanına eşi vardır, git yarın gel " dediler

İhsani'yem herif rahat yerinde
Ne bilsin ki yaralarım derinde
İnanmadın bana bir seferinde
"Çişi vardır, git yarın gel" dediler.
İhsani (Kalkan,1991:380)

Her köylü muhtara egecek boyun
Müdüre gidecek yumurta, koyun
Gelmezse bu istek diyecek, soyun
Jandarma, ısiran soysuz köpektir

İbrahim Sever (Kalkan,1991:245)

Halkın tepkisini dile getiren bu şiirlerde, diğer ülkelerin aya gittiği bir devirde hâlâ Anadolu'da okulsuz, yolsuz, susuz yerlerin bulunduğu söylenerek, halka bir şey vermeyip, hâlâ sağ-sol davasında olan, birbirleriyle kavga eden yöneticiler de eleştiriliyor:

Şu yirminci asrın altmış dokuzu
Milletler şahlanmış aya gidiyor
Çamurlu bozkırlı yollarda
Bizim Memiş hâlâ yaya gidiyor

Kimisi oturmuş fetva verici
Kimi muskacı, kimi perici
Kimi sağcı, solcu kimi gerici
Hep yerinde saya saya gidiyor
Daimi (Kalkan,1991:253)

Fakir zümre arar ien
Anadolu'da bulunur
Okulsuz köy sorar isen
Anadolu'da bulunur
Gülhani (Kalkan,1991:458)

Dinle önergemi benim bakan bey
Yolum yok, suyum yok, köylüyüm köylü
Ne evim var, ne toprağım, iş nanay
Meydan kürsüsünde soyluyum soylu
Gözübenli (Kalkan,1991:273)

Sizde kalp kırmak var mıdır?
Adam kayırmak var mıdır?
Sağ-sol ayırmak var mıdır?
Uzaylılar hoş geldiniz.
Şemsi Yastıman (Kalkan,1991:273)

Yukarıya aldığımız örnek dizelerde de görüldüğü üzere, halk şairinin sağ, sol kavramlarının bir siyasi tercih olduğunu, bu tercihlerdeki asıl amacın ülkeye daha iyi bir hizmet vermek olması gerektiğini bildiğini; bunun için de halkı yok yere çatışmalara sürükleyenleri ve halkı uyardığını görüyoruz.

Sonuç

Âşıklar, halkın aydın kesimi olarak, toplumu temsil görevini üzerlerine almışlar; onların istek ve ihtiyaçlarını, tepkilerini, şiirleriyle dile getirmişlerdir.

Onlar, halkın gören gözü, duyan kulağı, konuşan dili olmuşlar ve halkın kişilere, zalim yöneticilere, zamana, feleğe, dini kendi çıkarı için kullananlara yönelik eleştirilerini halk adına şiirlerinde dillendirmişler; öğüt vermişler, yeri geldiği zaman da uyarılarda bulunmuşlardır.

Kısaca, âşıklar; halkın sıkıntılarını, şikayetlerini, kendi yaşadıkları olaylarla da özdeşleştirerek, toplumdaki yanlışlıklara, bozukluklara karşı toplumun tepkisini dile getirmiş; kimi zaman da yazdıkları şiirlerle onları iyiye, güzele ve doğru olana yönlendirmeye çalışmışlardır.

Bütün bu eleştiriler –amacı ne olursa olsun- eğitilemeyen, kendisini olduğundan farklı göstermeye çalışan kişilere karşı ; dine, feleğe, siyasilere, zalim, beceriksiz insanlara karşı da olsa, bu kişiler ve güçlerle toplum arasında sıkı bir bağ olduğundan; aynı zamanda bu unsurların hepsi toplumun bir parçası olduğundan bunlara yönelik yapılan eleştiriye de “Toplumsal Eleştiri” olarak değerlendirmek yanlış olmayacaktır.

Kaynakça

- Arı, Bülent (2009) Adana'da Geçmişten Bugüne Âşıklık Geleneği (Karacaoğlan-1966), Altınkoza Yay. Adana.
- Arısoy, M. Sunullah(1985) Türk Halk Şiiri Antolojisi, Bilgi. Yay. İstanbul.
- Bakiler, Y. Bülent(1986) Âşık Veysel (Hayatı ve Şiirleri), Tercüman Yay. İstanbul.
- Bayrak, Mehmet(1985) Eşkıyalık ve Eşkîya Türkleri, Yorum Yay. Ankara.
- BRİTANNİCA COMPTON'S (1991) " Eleştiri Mad." Cilt:7, Ana Yay. İstanbul.
- BÜYÜK LAROUSSE (1986) "Eleştiri Mad." Cilt:7,Milliyet Yay. İstanbul.
- Cunbur, Müjgan (1985) Karacaoğlan, K.T.B.Yay. Ankara.
- Çıblak, Nilgün (2008) Âşık Şiirinde Taşlamalar, Ürün Yay. Ankara.
- Dilçin, Cem(2013) Örneklerle Türk Şiir Bilgisi, T.D.K. Yay. Ankara.
- Huyugüzel, Ö. Faruk(1992) Edebiyat Teorisi , Tarihi ve Tenkidi Üzerine, (Haz. Fazıl Gökçek), Cilt 3, Dergah Yay. İstanbul.
- Kalkan, Emir(1991) XX. Yüzyıl Türk Halk Şairleri Antolojisi, K.B.Yay. Ankara.
- TÜRKÇE SÖZLÜK(1988) "Eleştiri Mad". Cilt 1, T.D.K. Yay., Ankara.
- Yüksel, H. Avni(1997) Aşık Seyrani (Hayatı ve Şiirleri), K.T.B.Yay., Ankara.
- Zelyut, Rıza(1989) Halk Şiirinde Başkaldırı, Sosyal Yay., İstanbul.